

SÁNDY GYULA ÉS A PESTÚJHELYI EVANGÉLIKUS TEMPLOM

ÍRTA: Bodó Péter

Sándy Gyulát (1868–1953) a két világháború közötti nagy evangélikus templomépítőnek szokták nevezni, hiszen ez alatt a negyedszázad alatt huszonhat lutheránus templom épült fel tervei szerint. Különösen feltűnő, hogy a Budapesttel akkor még szomszédos kistelepülések – melyek azóta nagyrészt már a főváros külső kerületei – szinte összes evangélikus temploma az ő munkája. E rengeteg megrendelésnek több oka is van, írásomban ezeket szeretném feltárni, egyúttal bemutatva Sándy templomépítői elveit is. E vezérfonalak gyakorlati megvalósulását pedig a pestújhelyi evangélikus templomon ismertetném, röviden bemutatva az építés körülményeit is.

Sándy Gyula Eperjesen született és bár már hároméves korában Budára költöztek, gyakran jártak vissza a Felvidékre, elsősorban édesanyja rimaszombati rokonait látogatták meg. Ilyenkor festőművész édesapja nagyobb túrákat is tett a gömöri hegyekben, ihletet gyűjtött tájképeihez, fia pedig elkísérte őt.¹ A gyönyörű hegyeken várromokat is láttak, melyeket az apa lefestett, fiában pedig ekkor fogant meg a középkori építészet iránti szeretet. 1886-ban kezdte meg építészmérnöki tanulmányait a Királyi József Műegyetemen, ekkor már eltökélt szándéka volt, hogy a neoromán, illetve neogótikus stílusban tervező építész tanárait fogja összpontosítani figyelmét: Steindl Imrére és Pecz Samura.

1891-ben diplomázott, ezután Pecz meg is hívta tanársegédjének, így az ő észak-német

Sándy Gyula, 1920-as évek

(FORRÁS: MAGYAR ÉPÍTÉSZETI MÚZEUM ÉS MŰEMLEKVÉDELMI DOKUMENTÁCIÓS KÖZPONT)

építészet megidéző téglahomlokzatú épületei, valamint a Németországban számos evangélikus templomot tervező Johannes Otzen határozta meg leginkább Sándy korai építészeti stílusát.² Ugyanakkor igazi mérnök is volt, tervein és épületein legfontosabbnak az új műszaki meg-

1 A kirándulásokról a fiatal Sándy naplóját is vezetett, melyeket a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (a továbbiakban: MÉM-MDK) őriz. A Murány vára körüli kirándulás naplóját lásd MÉM MDK Sándy Gyula iratai 1. doboz 77. mappa: Napló második utazásomról.

2 Johannes Otzen (1839-1911) német építész, főiskolai tanár. Főleg Berlinben és Észak-Németországban tevékenykedett. Sikeres templomépítő, összesen 22 evangélikus templomot épített. Sándy visszaemlékezéseiben leírja még, hogy Villard de Honnecourt, Viollet-le-Duc, Eliel Saarinen, Hans Griesbach és Friedrich Schmidt is nagy hatással voltak rá. SÁNDY Gyula: *Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező és művezető építész?* Lapis Angularis VI. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből. Budapest. Magyar Építészeti Múzeum, 2005. pp. 66.

Sándy Gyula: Pestújhelyi evangélikus templom terve

(FORRÁS: MAGYAR ÉPÍTÉSZETI MÚZEUM
ÉS MŰEMLEKVÉDELMI DOKUMENTÁCIÓS KÖZPONT)

oldások alkalmazását tartotta, különösen a tetők és tornyok esetében hozott létre gyakran igazán összetett szerkezeteket. Az ácsmunkáról egyébként tankönyvet is írt, 1899-től ugyanis a Felső Építő Ipariskola tanára volt.³ A műszaki érdeklődés ellenére megvolt benne a művészi öntudat is, mely azt eredményezte, hogy a mesterek stílusát nem epigon módon vette át, hanem keverte az adott korban divatos elemekkel. Így stílusrepertoárjába az alapot jelentő neogótika és neoromanika mellett az erdélyi népi építészet, a felvidéki pártázatos reneszánsz, valamint a téglaszalagos-magyaros szecesszió tartozott bele.

Sándy Gyula evangélikus családból származott és vallását ő is buzgón gyakorolta egész életében.⁴ Építészként tisztában volt a felekezeti előírásokkal is, melyek az evangélikus templomok tervezését megszabták, és amelyek megkülönböztették a katolikus templomoktól. A lutheri reformációval és a liturgia változásával ugyanis a templomtér is kissé átalakult, racionalizálódott. Luther nem tiltotta a képek, műalkotások elhelyezését a templomban, amennyiben azok nem mondanak ellent a Szentírásnak, de a babonás képimádatot elítélte.⁵ A templomok általában egyszerűbbek, racionálisabbak lettek. A 19. század közepén a romantika hatására visszatért a középkori esztétikum iránti igény és az eisenachi szabályzat (1861) értelmében, hogy a templomok

jobban kifejezzék szakrális jellegüket, azokat általában bazilikális elrendezésűnek építették.⁶ A célszerűségre törekvés azonban megmaradt, amit jól mutat például Johannes Otzen lipcsei Plagwitz-temploma (1888),⁷ melyen a szabályzatban előírtnak megfelelő hosszanti elrendezést valósított meg, sokszögzáródású szentéllyel. Az oldalhajókat azonban redukálta, valójában csak a templomtérbe bevont támpillérekről van szó, melyek aljában közlekedő folyosókat alakított ki, felül pedig karzatokat helyezett el. Ez a célszerűségtől távol álló, historizáló követelmények és a célszerűségre törekvés közös eredménye.⁸ Hasonló tervet képzelt el Pecz Samu is egy ideális háromhajós evangélikus templomhoz készített tervén (1888), az oldalhajók ebben is csak közlekedésre

3 Óraadóként már 1895 őszétől tanított itt, a kereskedelemügyi miniszter 1899-ben nevezte ki főállású tanárnak. CSIFFÁRY Gabriella (szerk.): Születtem... magyar képzőművészek önéletrajzai. Palatinus, Budapest, 2002. pp. 421.

4 1891-től a Budai Evangélikus Egyházkerület jegyzője, 1906-tól gondnoka, 1924-től pedig felügyelője volt, de haláláig megmaradt tiszteletbeli felügyelőnek. SZTEHLO Kornél: *A budai ágostai hitvallású evangélikus egyház története 1821-1918*. Budai Luther-szövetség, Budapest. 1930. pp. 44. és MÉM MDK Sándy Gyula iratai 1. doboz 86.mappa, életrajza

5 KRÄHLING János: *Evangélikus templomok a mai Magyarországon*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt, Budapest, 2004. pp. 17.

6 Hosszanti elrendezésű, háromhajós templom, ahol a középső főhajó magasabb az oldalhajóknál.

7 Hasonló elrendezésű templomot épített még Otzen Altonába (St. Petri kirche, 1880-83), Berlinbe (St. Kreuz kirche, 1878-84) és Wiesbadenbe (Bergkirche)

8 RÓKA Enikő: *A budai református templom: Szilágyi Dezső tér*. Budapest, 1999. pp. 21.

A pestújhelyi evangélikus templom belső tere

(BÉLAVÁRI KRISZTINA FELVÉTELE, 2018.)

FORRÁS: MAGYAR ÉPÍTÉSZETI MÚZEUM ÉS MŰEMLÉKVÉDELMI DOKUMENTÁCIÓS KÖZPONT)

szerinte egy templom akkor lesz jó, ha három fő kritériumnak tud eleget tenni: megfelel a fentebb említett lutheri hagyományoknak, beleillik a környezetébe, illetve igazodik a gyülekezet anyagi erejéhez.¹¹ A pestújhelyi templom tervezésekor is ezek az elvek vezérelték. Pestújhelyen 1928-ban indult gyűjtés az evangélikus templom építésére. Sándy 1932-ben készítette az első tervekét,¹² a templomot – melynek tornya ekkor még nem állt – 1933. november 26-án avatta fel Raffay Sándor püspök és Kemény Lajos esperes.¹³ Egy egészen kicsi épületről van szó, ugyanis Sándy úgy tartotta, hogy a templom méretét, befogadóképességét a gyülekezet teljes lélekszámának az egynegyedére érdemes szabni, így garantálható az, hogy a rendszeresen járó hívőkkel megtelik a templom és nem lesz üres hatása.¹⁴

szolgálnak.⁹ A protestáns hagyományok végül kikényszerítették, hogy a wiesbadeni programban (1894) ismét hangsúlyozták a lutheri elveket: az evangélikus templomnak egyterűnek kell lennie, hogy kifejezze a hívők közösségének és a lelkésznek az egységét. Így a teret nem lehetett oszlopokkal, pillérekkel hajókra osztani és nem lehetett több szentély sem. Fontosnak tartották ugyanakkor a karzatoknak az oldalfalakon és a bejárati fölött U-alakban történő végigfutását, mely egyrészt rávezeti a hívők tekintetét a templom végében álló oltárra, másrészt több ember bejutását teszi lehetővé a templomba.¹⁰

Sándy a templomok tervezésénél ezeket is figyelembe vette, de általánosabban gondolkodva

Sándy szerint a lutheri hagyományokat, előírásokat akkor lehet teljesíteni, ha a templom hosszanti elrendezésű, egyhajós, de a hossza legfeljebb a szélességének a kétszerese lehet, hogy a hátul ülők se kerüljenek nagyon messze az oltártól.¹⁵ Az egyetlen oltár ugyanis a templomtér végében, külön oltárfülkében kap helyet, hogy ne vegyen el teret a hívőktől (evangélikus templomokban a katolikusokkal szemben csakis egy oltár lehet). Ennek megfelelően a pestújhelyi templom is téglalap alaprajzú, végéhez félköríves szentélyfülke csatlakozik. A praktikusság igénye miatt fontos az is, hogy a térben ne legyenek oszlopok, amik zavarják az oltárra es a szószékre történő rálátást, illetve ne képezzenek akadályt az úrvacsorához menetel közben. Szintén kerülendők a nagyon lelógó csillárok, amik zavarhatják a karzaton ülő-

9 PECZ Samu: *A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével.* In: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1888. 5. szám. pp. 198.

10 KRÄHLING János 2004: 18.

11 *Evangélikus Élet* (továbbiakban EVÉ) 1949. 38. szám. 3.

12 MÉM MDK Itsz 2002.10.36.

13 EVÉ 1996. 42. szám 3.

14 SÁNDY Gyula: *A templomépítések gyakorlati megvalósítása.* In: KEMÉNY Lajos – GYIMESI Károly (szerk.): *Evangélikus templomok.* Athenaeum, Budapest, 1944. pp. 463.

15 *Magyar Építőművészet* 1941. 12. szám pp. 393.

ket a látásban, valamint az oltár mögé helyezett ablakok, mert az erőteljesen behatoló napsugarak elkápráztathatják a hívőket. Templomunk ennek megfelelően egyterű, a ház nem tagolódik hajókra, és csak a karzatot tartó elkerülhetetlen pillérek állnak a padok között. Viszont ezt a két nyolcszög alaprajzú pillért (oszlopnak csak akkor nevezhetnénk, ha kör alaprajzú lenne és rendelkezne fejezettel) is úgy helyezte el, hogy belesimul a padozatba, az egyik padosor hátlapjába építette bele, így nem igazán zavarja a közlekedést sem.

Az evangélikus templomokban nemcsak a hívek mozgása a fontos, hanem az akusztika, vagyis a hang jó terjedése is. A túl nagy belmagasság, a síkmennyezet, a kemény vasbeton mind rossz hangzást eredményeznek, ezért a pestújhelyi templomban rabic dongaboltozatot alkalmazott, melyet a korban modern megoldásnak számító OICOS rendszerű lécráccsal burkolt. A gótikus templomok hálóboltozatára emlékeztető fa rácszat remekül harmonizál a csúcsíves dongaboltozattal. A neogótikát viszont itt is kiegészíti az erdélyi népi építészet motívumaival, ugyanis a rácsokba stilizált rózsákat és tulipánokat tervezett, melyek az erdélyi protestáns templomokban gyakori kazettás famennyezetekre emlékeztetnek. Erre rímel még a díszesen faragott székelykapu formájú fa

oltárépítmény is, melynek szárait szívek, tulipánok és tekerdő indák díszítik. A belső tér díszei közé tartoznak még a diadalív vonala mentén vonuló, kék szalagba illesztett karikák, melyekben görögkeresztek és Krisztus életéből vett jelenségek láthatók – utóbbiak Szita István festőművész alkotásai. Ez a szalag az oldalfalakon és a karzat mellvédjén is végigfut, és noha később készültek, mégis illeszkednek Sándy elvei közé, aki óvott a túlzott ridegségtől, szerinte a belső falak kifésztésével barátságosabbá lehet tenni a templomot – viszont az is fontos, hogy a festés ne terelje el a hívők figyelmét az igehirdetésről.

A belső térben ki kell még térnünk a karzatra is. Sándy fontosnak tartotta, hogy az adott alapterületű épületbe minél több ember férjen be, ezért

A pestújhelyi evangélikus templom karzata

(BÉLAVÁRI KRISZTINA FELVÉTELE, 2018.)

FORRÁS: MAGYAR ÉPÍTÉSZETI MÚZEUM ÉS MŰEMLÉKVÉDELMI DOKUMENTÁCIÓS KÖZPONT)

szinte mindig tervezett karzatot, hogy az orgona ne vegyen el helyet a térből és oda is ülhessenek hívők. A kisméretű pestújhelyi templomnak csak a bejárat felőli végében alakított ki karzatot, az viszont igen mélyen benyúlik a templomtérbe. A méretét azzal az egyszerű megoldással tudta növelni, hogy a tornyot csak a karzat fölött indította, így az nem vesz el területet a karzattól. Apró, de jelentőségteljes mozzanat, hogy a karzat mellvédje a templom belseje felé negyedkörívben előreugrik, ami a modernizmus hatását mutatja és arról is tanúskodik, hogy Sándy sem tudta teljesen kivonni magát a harmincas években terjedő modern építészet hatása alól. Valójában nagyon is támogatta a modernizmusra jellemző racionális, költséghatékony megoldásokat, ami a pestújhelyi templom is megjelenik: vasbeton pillérek alkotják a tartószerkezetét. Sándy azért kedvelte különösen ezt az anyagot, mert könnyű, ugyanakkor nagy teherbírású volt.¹⁶ A pillérek közötti falakat ettől függetlenül téglával töltötte ki. Mivel a belső teret csúcsíves dongaboltozat fedi, melyek súlya az oldalfalra esik, ezért azokat masszív falpillérek erősítik, és egyben tagolják szakaszokra.

Az épület legjellegzetesebb eleme a főhomlokzati középtorony, melynek aljában nyílik a bélétes, félköríves záródású főbejárat. A torony és a templomház között áll a karzatra felvezető lépcsőház, mely így nem foglal el helyet a belső térből. Vele szimmetrikusan, a torony jobb oldalán pedig egy szintén kívül elhelyezett tároló helyiség található. A bélétes kapuzat és a kiegészítő terek szűk, félköríves záródású ablakai a neoromán stílusra utalnak és ez igaz a torony felső harmadában nyíló, félköríves záródású ablakokra, valamint

a Sándy templomai között egyedülként itt megjelenő kolostorboltozat alakú sisakra is. A toronysisak lábánál húzódó pártázat a Sándy által oly kedvelt pártázatos reneszánsz megjelenése, de a stilizált formája azt is jól jelzi, hogy a reneszánsz épületek pártázata csak ihletként szolgált Sándy számára, nem követte azok összetett, bonyolult alakját. A pártázatos reneszánsz a Szepesség, illetve Sáros vármegye jellegzetes stílusa volt a 16-17. században, annak felelevenítésével a trianoni békediktátum által elszakított területekre is akart utalni Sándy.¹⁷ Mindegyik oldalon három-három virágsziromhoz hasonló párta áll, melyek együtt egy tulipánvirághoz hasonlítanak. A tulipán a magyar népművészet egyik leggyakrabban használt motívuma, Sándy éppen azért rajzolt szívesen népies elemeket, mert magyaros stílusú épületeket akart tervezni. A századfordulón Lechner Ödön által megalkotott magyar építészeti formanyelv alapvető motívuma a téglaszalag volt, mely rendkívül nagy hatást gyakorolt az egész magyar építész szakmára, Sándy Gyulára is.¹⁸ Ő még a két világháború között is előszeretettel használta a téglaszalagokat az épületein, ezt láthatjuk a pestújhelyi templom is: a torony sarkait, az ablakokat és az oldalfalak széleit is ezek díszítik. A piros téglá és a fehérre vakolt falak együtt magyaros jelleget adnak az épületnek, emlékeztetnek a hímzett, népi textíliákra is. Ehhez a színvilághoz illeszkedik a toronysisakot és a templomházat fedő piros palatető is.

A téglát Sándy azért is alkalmazta előszeretettel, mert tartós burkoló anyag: a vakolattal ellentétben nem omlik le, kevésbé koszolódik, így hosszú távon a téglahomlokzatú épületeknek

16 RAPCSÁNYI Jenő: Út a kegyelem templomáig. Szeged, 1943. pp. 122.

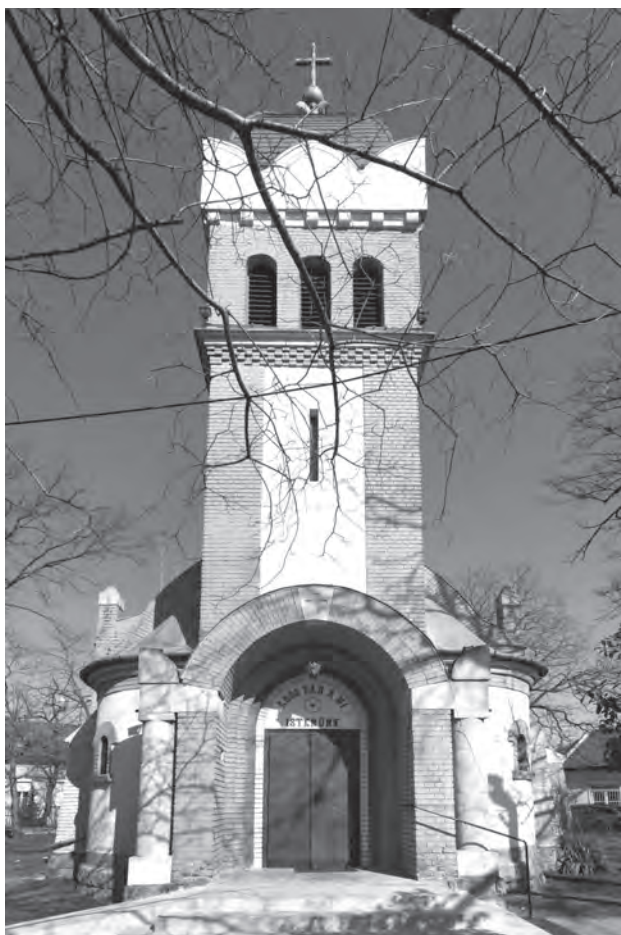
17 Kispesti Evangélikus Egyházközség presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1925. május 6.

18 SISA József – Dora WIEBENSON: *Magyarország építészetének története*. Vince Kiadó, Budapest, 1998. pp. 259.

alacsonyabbak a fenntartási költségeik. A magyaros megjelenésen túl tehát a praktikus, műszaki szemlélete is befolyásolta a homlokzat kialakítását. Ez magyarázza azt is, hogy a templomainak lábazatát szinte minden esetben terméskő borítja: a természet erőhatásainak ez a felület van leginkább kitéve, az esős időben felcsapódó sár is kevésbé látszódik rajta. Ezenkívül azonban jelentéssel is bír a kő: a várfalakat juttatja eszünkbe, ami összecseng az evangélikusok jelmondatával: Erős vár a mi Istenünk.

A pestújhelyi evangélikus templom Sándy érett alkotó korszakában készült, így a korábbi évtizedek során szerzett rengeteg tapasztalat az épület szerkezetében és stílusában is megfigyelhető. Sándy legkorábbi épületein a neoromán, illetve neogótikus stílust keverte az erdélyi népi építészet elemeivel, a századfordulón került repertoárjába a téglaszalagos magyaros szecesszió, az első világháborút követően pedig a felvidéki pártázatos reneszánsz is meghatározó lett az egyéni stílusában. A pestújhelyi templomon mindezek megjelennek, illetve kismértékben még a modernizmus is megfigyelhető rajta. Noha méretét tekintve Sándy kisebb templomai közé tartozik, mégis nagy gondot fordított arra, hogy ez az alkotása is rendelkezzen egyedi jelleggel: a toronysisak különleges formája és az épülethez viszonyított nagy mérete egyedülállóná teszi az építész hatalmas

életművében. E templom tehát arra is jó példa, hogy Sándy különösen szeretett tornyokat tervezni. Élete végén írt visszaemlékezéseinek is egy ehhez kapcsolódó mottót adott: „*Napsugáros tornyok épülése közben nagy és nemes volt lelkem hívatása.*”¹⁹

A pestújhelyi evangélikus templom

(BÉLAVÁRI KRISZTINA FELVÉTELE, 2018.)

FORRÁS: MAGYAR ÉPÍTÉSZETI MÚZEUM ÉS MŰEMLEKVÉDELMI DOKUMENTÁCIÓS KÖZPONT)

19 A mottó valójában Sándy kedvenc irodalmi alkotásának, Madách Imre: Az ember tragédiája egy részletének átalakítása. Éva a VI. (Római) színben mondja az alábbiakat: „*Hol napsugáros pálmák alatt / Ártatlan voltam, játszi, gyermekem / Nagy és nemes volt lelkem hívatása*”